

"DET STORE FORMAAL" - om de ved Statsbiblioteket ansatte akademikers engagement i kampen for et universitet i Århus 1906-1928 samt deres virke ved dette i årene 1928-1945 ¹

Af **Palle Lykke**

[Oprindeligt trykt i *Rotunden* nr. 7, 1996, s. 7-53 (*Rotunden* udgives af Statsbiblioteket)]

Aarhus Universitets for- og tilblivelseshistorie er lang og kompliceret og skal derfor blot indledningsvis udredes i store træk for derved at tilvejebringe et nødvendigt springbræt til den efterfølgende beretning om et ikke tidligere særskilt belyst aspekt af nævnte for- og tilblivelseshistorie: nemlig den rolle, Statsbibliotekets akademiske personale ² spillede (eller for den sags skyld: mente at spille), da de gamle tanker om endnu et universitet i landet (ud over hovedstadens fra 1479) i flere omgange blev taget op i indeværende århundredes første årtier. At det akademiske personale i det i 1902 indviede Statsbiblioteket i Aarhus opfattede sig selv som kulturelle frontkæmpere i provinsen er ofte ganske tydeligt, og det var da også med god grund, thi institutionen var jo den eneste af sin art uden for København, og da en århusiansk universitetsundervisning i 1928 endelig var blevet muliggjort (takket være en snedig plan, ihærdig opbakning blandt de lokale borgere og økonomiske midler fra kommunen), rekrutteredes da også flere af disse biblioteksakademikere til at varetage forskellige undervisningsopgaver. Og skønt deres stilling ved det spæde universitet egentlig var umådelig beskednen, synes i hvert fald et par af dem ikke at have været utilbøjelige til at oppuste betydningen af denne indsats i pionértiden.

Aarhus Universitets ældre forhistorie ³

Adskillige planer om oprettelse et jysk universitet havde gennem et par hundrede år set dagens lys. Blandt de kendteste er stiftsprovst Tychonius' proposition fra 1720'erne, hvori Viborg foreslås som dets hjemsted, og centralembudsmanden H.P. Selmers forslag fra 1840'erne, også angående Viborg. Fra samme årti stammer tillige en kielerprofessors argumentation for at vælge Kolding, og i det efterfølgende tiår meldte Selmer sig igen, nu med et forslag vedrørende Fredericia. Henne i 1880 nævnte folketingsmand Gert Winther under finanslovsdebatten sin tanke om oprettelsen af "en videnskabelig højskole" (i.e. et universitet) i Århus, og nogle år senere var han med til at udarbejde et lovforslag desangående, men af forskellige årsager blev det aldrig fremsat. I midten af 1890'erne var Winther igen aktiv for sagen og foranstaltede bl.a. et møde, hvor fremtrædende Århus-borgere (herunder borgmesteren) mødtes med københavnske professorer for at drøfte sagen, der fra nu af fik fortalere i professorkredse, bl.a. Harald Høffding, men også professor Carl Jul. Salomonsen, der 1902 i *Politiken* foreslog en lægeskole oprettet ved de århusianske hospitaler som begyndelse til et universitet.

Emil Fog

Der sysledes videre med forskellige planer om et universitet eller et "videnskabeligt akademi" i Århus, og ikke mindst gjorde Fredrik Nielsen en betydelig indsats for sagen, efter at han i 1905 var blevet biskop i byen, bl.a. i en tale til de celebre gæster ved indvielsen af Katedralskolens nye bygning. Åbenbart har Nielsen, der på det tidspunkt stod som sagens hovedtalsmand, ikke fundet det betimeligt at ride samme dag, som han begyndte at bære sadlen frem, hvorfor tre yngre og mere utålmodige herrer i byen gik sammen for at sparke sagen igang. Disse var underbibliotekar ved Statsbiblioteket dr.phil. Emil Fog og cand.mag. Ejler Haugsted, den gang ekstraordinær assistent samme sted, foruden dansklærer Sven Gundel fra Marselisborg højere Almenskole. Disse tre indkaldte til møde i Haandværkerforeningens bygning 15. september 1906 om oprettelse af, hvad de kaldte "en Læreanstalt for videregaaende Undervisning". Til stede ved mødet var Fredrik Nielsen, der her benyttede lejligheden til at generobre initiativet, idet han lovede snart at indbyde en kreds af borgere til et møde med forhandling om den påtænkte institution. Under Niensens ledelse gjorde i begyndelsen af 1907 en Århus-komité et nyt fremstød for sagen ved et møde i København, og igen var der opbakning til sagen hos et mindre antal professorer. Et forslag fra komiteen om at få kommissionsbehandlet spørgsmålet om et universitet i Århus kom der dog ikke umiddelbart noget ud af, og det samme kan kort siges om det forsøg på at pustet nyt liv i sagen, som Ernst Drechsel, kgl. borgmester i Århus, gjorde med en artikel fire år senere. Drechsels artikel fremkom i øvrigt i det nystartede *Jysk Maanedsskrift*, hvor den ene af de to redaktører netop var Emil Fog, der hermed fik lejlighed til endnu en gang at støtte sagen.⁴ Tanken om et universitet i byen levede dog videre, og i 1916 fremhævede folkeskolelærer Axel Sneum (senere byråds- og folketingsmedlem) i et dagbladsindlæg alt, hvad der kunne siges til fordel for Århus som universitetsby, og borgmester Drechsel holdt i slutningen af 1918 foredrag om emnet i "Klubben af 1917" (en eksklusiv sammenslutning, der i folkemunde straks var blevet døbt "Den blaa Klub"). Umiddelbart efter fredsslutningen blev spørgsmålet om, hvor den dansk-tyske grænse ville komme til at gå, et anliggende, som i høj grad var relevant for forkæmperne for et universitet i Århus. For i offentligheden diskuteredes det faktisk, hvad der burde gøres for at genfordanske Flensborg, forudsat denne by atter kom på danske hænder, og her havde det bl.a. været nævnt som mulighed at placere et kommende nyt dansk universitet dér.

Det var på denne baggrund, at bibliotekar Emil Fog påny kom ind i billedet. I hvert fald oplyser Axel Sneum⁵ at han selv ved juletid 1918 på Statsbiblioteket havde en længere samtale med Fog, og at de to dér var blevet enige om, at der burde tages nogle initiativer nu, således at billedet af Århus som kommende universitetsby ikke svækkedes i offentligheden, mens diskussionen om Flensborg stod på. De to enedes iflg. Sneums beretning om at gå ud og påvirke hver sin kreds af personer, som kunne tænkes at ville medvirke til atter at rejse sagen i byen. Sneum, der var medlem af bestyrelsen for Socialdemokratisk Forbund i Århus, skulle tage sig af fagbevægelsen og sit politiske bagland (og kort efter også andre politiske kredse efter råd fra Harald Jensen), mens Emil Fog skulle udfolde sig blandt alle de "fremtrædende Mænd indenfor Byens Erhvervsliv og en Del af Statens Embedsmænd og andre indflydelsesrige Borgere",⁶ som han omgikkes i den tidligere nævnte

"blaa Klub", hvoraf også han var medlem, foruden naturligvis i Statsbiblioteket. Ifølge en anden kilde⁷ tog Fog sig endvidere af den radikale vælgerforening. I sin karakteristik af Fog skriver Sneum, at han ikke blot var interesseret i universitetssagen, men ligefrem "Fyr og Flamme", da der blev taget fat efter Verdenskrigen, og at Fog aldrig sparede sig i forbindelse med det omtalte påvirkningsarbejde. Uanset at Sneum kan mistænkes for i sin fremstilling at gøre sig skyldig i en overdrivelse af den rolle, som han selv og hans "gode Ven"⁸ Emil Fog spillede i månederne op til det store universitetsmøde i Århus 1. marts 1919, må det dog betragtes som besynderligt, at indbyderne til dette møde, kgl. borgmester Drechsel, professor Tage-Hansen og fabrikant Wied, ikke efterkom Sneums opfordring til dem om at indbyde Fog. Da Sneum senere talte med Fog om det, "trak han kun paa Skuldrene".⁹

Vilhelm Grundtvig og forskellige initiativer

I et interview¹⁰ som optakt til 1. marts-mødet nævnede overlæge Victor Albeck Statsbiblioteket *først* i rækken, da han opremsede de aktiver, som Århus havde at byde på som universitetsby, nemlig - ud over biblioteket - "Musæum, Observatorium, Hospitaler og store Sportspladser" foruden byens "ganske glimrende, for ikke at sige enestaaende beliggenhed". Hvis ikke Flensborg på ny blev dansk, sagde Albeck, ville det udelukkende være relevant at tage Århus i betragtning. Dette udtalte han på baggrund af krav fra Viborg om at blive universitetsby.

Dagen efter fulgte bladet op med et interview med overbibliotekar Vilhelm Grundtvig, Statsbiblioteket, som udtalte, at der jo ikke kunne være "Spor af Tvivl om, at Valget maa komme til at falde paa Aarhus, som er den By i hele Provinsen, der er bedst egnet til at løse den nationale og specielt videnskabelige betydningsfulde Opgave." Efter at have fremhævet Statsbibliotekets rige samlinger som værende af stor betydning for et universitet udtalte Grundtvig - til spørgsmålet om, hvordan man burde gribe sagen an - at man efter hans mening i starten burde undgå "de rent naturvidenskabelige Discipliner", men i øvrigt ønskede han ikke i øjeblikket nøjere at udtale sig om de forskellige "Projekter", der kunne blive tale om. Han fremhævede som mange før ham betydningen af en kappestrid mellem to universiteter og gjorde sig til talsmand for et kollegieuniversitet "i Lighed med de amerikanske med let Adgang til Sport etc." På interviewerens spørgsmål, om man havde grund til at tillægge "de opstaaede Krav fra de forskellige jyske Byer [ikke mindst Viborg, PL] nogen særlig Betydning", svarede Grundtvig, at man "nødvendigvis maa stræbe hen imod at udvikle et bestemt Kulturcentrum udenfor København", for "en Ordning, som gaar ud paa at give én By saa meget og en anden By saa meget, er aldeles forkastelig." Afslutningsvis gjorde overbibliotekaren opmærksom på, at hans udtalelser var fremsat med alt muligt forbehold, "thi først naar man rigtigt klart har set, hvorledes Landet ligger, kan man tage sit absolut[t]e Standpunkt."

I det nævnte møde 1. marts, der skulle få skelsættende betydning for sagens fremme gennem såvel presseomtalen heraf som det på mødet nedsatte forretningsudvalgs banebrydende virke¹¹, deltog ud over fremtrædende personer fra Jylland også repræsentanter for lærdomsinstitutioner i hovedstaden, herunder Københavns Universitet, hvis rektor var til stede, og Statens Biblioteker i København, men fornemmost var det dog nok, at en af landets mest agtede videnskabsmænd, den aldrende professor Harald Høffding, der også havde deltaget i et tidligere nævnt møde med Århus-kredse i 1890'erne og igen i 1907-mødet, kom til stede og holdt hovedtalen. Blandt de tilstedeværende var overbibliotekar Grundtvig, som dog ikke synes at have ytret sig, og som heller ikke kom med i det allerede nævnte forretningsudvalg, der blev nedsat. Ej heller kom han med i sidstnævnte, da dette suppleredes ved et efterfølgende stormøde 14/6 samme år - et møde, hvor de *jyske* repræsentanter blandt mødets flere hundrede deltagere (fra jyske amtsråd, byråd, sognerådsforeninger samt talsmænd for Københavns Universitet) konstitueredes som komité og enedes om, at det ville være hensigtsmæssigt nu at bemyndige forretningsudvalget til at rette henvendelse til regering og rigsdag.¹² Senere på året resulterede forretningsudvalgets arbejde da også i, at undervisningsministeriet nedsatte en 19 mand stor kommission til overvejelse af spørgsmålet om et jysk universitet. Læseren skal ikke bebyrdes med en redegørelse for denne kommissions sammensætning, og hvad dens virksomhed angår, skal her blot henvises til den del af dens argumentation, som angår Statsbiblioteket. Hertil samt til visse bilag til kommissionsbetænkningen, der fremkom i 1925, skal vi vende os senere.

Hvad enten visse initiativer, som blev taget i Århus i løbet af året 1920 og som her kort skal omtales, skal ses som forsøg på at forberede den åndelige grund i Århus med henblik på det forventede universitets komme eller om de i sig selv skulle betragtes som en slags universitetslignende aktiviteter, får stå hen, men i hvert fald var folk fra Statsbiblioteket igen involverede. I det ene tilfælde var der tale om, at en række personer - heriblandt underbibliotekar Erling Stensgård, Statsbiblioteket - udsendte en skrivelse¹³ i februar, hvori man henledte opmærksomheden på, at man i de senere år "her i Aarhus i stedse højere Grad [har] følt Savnet af en Forening, der kunde samle alle, der interesserer sig for Tidens aandelige Rørelser". I erkendelse heraf bad man modtagerne af skrivelsen komme til møde på Hotel Royal den 17. i samme måned, således at man dér kunne drøfte muligheden for at stifte en "Folkeuniversitetsforening for Aarhus eller en dermed beslægtet Forening". I alt kom seksten personer tilstede, heriblandt overlæge Albeck og ikke færre end tre fra Statsbibliotekets akademiske stab: K. Schmidt-Phiseldeck, E. Haugsted og - naturligvis - Stensgård, men, som det hedder i et bevaret referat af mødet:¹⁴ "Anskuelserne om den paatænkte Forenings Maal var stærkt delte". Dog fremgår det, at man enedes om at kalde foreningen for "Universitetsforeningen". Der skulle senere indvarsles stiftende møde for en større kreds, og mål og virkemåde skulle dér nærmere udformes. Referatet slutter med disse ord: "Forøvrigt var der blandt Deltagerne stærk Stemning for at støtte Universitetstanken i Aarhus, men at dette dog ikke skulde være det mest fremtrædende i Bevægelsen". Og et par måneder senere, i april 1920, fremkom en "Indbydelse til Dannelse af "Jysk Forening for Historie og Sprog"", idet den af seks personer bestående underskriverkreds - heriblandt Grundtvig og Emanuel Sejr, der siden 1917 havde været underbibliotekar i Statsbiblioteket - mente, at der i Århus fandtes "en stor Kreds af humanistisk interesserede", ikke mindst

ansatte ved byens to lærde skoler. Af *Aarhus Stiftstidende*'s referat af mødet fremgår, at der blandt de tilstedeværende ud over overbibliotekar Grundtvig sås "flere af Statsbibliotekets Bibliotekarer og Underbibliotekarer".¹⁵ Endelig skal nævnes, at "Jysk Forening for Historie og Sprog" i erkendelse af, at kun århusianske medlemmer praktisk havde mulighed for at komme til foreningens møder, udsendte en skrivelse om dannelsen af en "Humanistisk Læsekreds" i oktober 1920. Skrivelsen var underskrevet af overbibliotekar Grundtvig, Statsbiblioteket, der formodede, at initiativet ville kunne få "Betydning til Højnelse af akademisk Sans og videnskabeligt Liv i Jylland og til Samling af alle gode Kræfter i Arbejdet derfor". - Om nu disse samtidige initiativer, og en del flere kunne nævnes, udsprang af en uofficiel agitationsdagsorden eller blot af de enkeltes trang til i forskellige konstellationer at virke for universitetssagen, er ikke let at sige, men der er i hvert fald i høj grad tale om, at Tordenskjolds ivrige århusianske universitetssoldater - herunder ikke mindst folk fra Statsbiblioteket - var på fremmarch og i gang med at skabe en akademisk grobund i den østjyske muld.

Som anført sad universitetskommissionen i seks år, og i det andet af disse, 1921, offentliggjorde overbibliotekar Grundtvig en pjece, hvori han redegjorde for Statsbibliotekets muligheder som universitetsbibliotek. Han konkluderede sin fremstilling med at fastslå, at det måtte betragtes som "som uforsvarligt at tænke paa Oprettelsen af et jysk Universitetsbibliotek andetsteds i Landet, naar der faktisk eksisterer et Grundlag for et saadant: det af Staten oprettede og vedligeholdte Bibliotek i Aarhus".¹⁶ Grundtvigs redegørelse fremkaldte en reaktion fra H.O. Lange, Det kgl. Bibliotek, der - skønt han indledningsvis erklærede sig som en ven af tanken om et universitet i Århus - antydede, at det formentlig ville overstige evnerne hos Statsbibliotekets personale, såfremt biblioteket skulle påtage sig opgaven som universitetsbibliotek.¹⁷ I et nyt indlæg i debatten afviste Grundtvig Langes indsigelser og sagde rent ud, at det var en mærkelig måde, Lange viste sine venskabelige følelser på, hvad angik tanken om et universitet i Århus, og "man mindes en gammel Vismands Ord om, hvem det er, man først bør væerge sig imod!"¹⁸

Kay Schmidt-Phiseldeck

I marts 1923 var det blevet underbibliotekar K. Schmidt-Phiseldecks tur til at melde sig i debatten om et universitet i Århus. Baggrunden er denne: I 1921 havde en kreds af borgere slået sig sammen i "Universitets-Samvirket, Aarhus". Denne organisation havde til formål at agitere for og indsamle midler til et universitet i byen og havde nu siden 1922 ladet afholde et antal forelæsningsrækker i byen.¹⁹ Disse holdtes af professorer og docenter fra Københavns Universitet, og fra Universitets-Samvirkets side havde tanken med forelæsningerne været, at man ville søge at holde universitetstanken varm i Århus - nemlig fordi det efterhånden stod klart, at kommissionsbehandlingen af universitetsspørgsmålet ville trække ud, mens samtidig sønderjyske og viborgensiske kredse stadig mere højlydt og pågående krævede universitetet henlagt til disse steder. Midlerne til afholdelse af de i øvrigt forholdsvis velbesøgte forelæsninger stammede ikke fra Universitets-Samvirkets indsamlede midler, men fra særskilte donationer hertil,²⁰ men det vidste Schmidt-Phiseldeck tilsyneladende

ikke, da han i et omfangsrigt indlæg i *Aarhus Stiftstidende* 24/3 1923 om "Aarhus og et kommende Universitet" langede stærkt ud efter Universitets-Samvirket, som han mente kastede de indsamlede midler i grams, når de gaves

"ud til noget - forekommer det mig - ganske formaalsløst, idet man lader afholde nogle "Universitetsforelæsninger" ved en eller anden Docent fra Københavns Universitet. Hvad kan det dog gavne den aarhusianske Universitets-sag? Virkelige Universitetsforelæsninger forudsætter Studenter, og Studenter findes jo ikke endnu i denne By."

Schmidt-Phiseldeck mente, at forelæsningerne gjorde mere skade end gavn, idet de nærmest modarbejdede "de Sammenslutninger, som i særlig Grad paa deres Felter har fat i den rigtige Ende, nemlig Jydsk Forening for Naturvidenskab og Jydsk Forening for Historie og Sprog". Universitets-Samvirket burde samarbejde med disse to nævnte foreninger, mente han, idet en sådan virksomhed ville kunne skabe en meget gunstig atmosfære for et universitet i langt højere grad, end det nu var tilfældet, og de to nævnte foreninger kunne afgive rammer til kommende frie foreninger i universitetsbyen. Indlægget er forøvrigt i høj grad interessant derved, at det fremsætter ideen om et universitet, der ikke nødvendigvis har egne bygninger, men hvis grundlag i et første trin udgjordes af "Stipendiatpladser" for yngre, fremragende videnskabsmænd. Man kunne, foreslog underbibliotekaren, starte med blot to sådanne stipendiatpladser (stipendier), betalt af henholdsvis Aarhus Kommune og Universitets-Samvirket, og stipendiaternes forskning skulle så udgives i en publikation, f.eks. med titlen *Acta Arosiensia*, og "der kunde da meget let etableres Bytteforbindelser med den ganske Verden og i Løbet af et par Aar vilde Aarhus være kendt som et Centrum for videnskabeligt Arbejde." Næste trin skulle så være, at stipendiaterne, hvis antal ville vokse, efterhånden som private kom til som stipendiegivere, skulle undervise studenter ved det efterhånden på denne måde knopskydende universitet, som altså var grundlaget i den schmidt-phiseldeckske vision.

Måske deltes Schmidt-Phiseldecks kritiske holdning til forelæsningsrækkerne 1922-24 af hans kolleger. I hvert fald noterede lektor Regnar Knudsen i et dagbladsindlæg²¹ i forbindelse med docent Ove Brusendorffs forelæsninger om "Moderne engelsk Litteratur", at lærerstanden var den bedst repræsenterede på tilhørerpladserne, og Knudsen undrede sig og spurgte: "hvorfors holder vore Embedsmænd, Biblioteksfolk, Kunstnere, Læger, Jurister og alle de mange aandeligt og litterært interesserede sig borte?" Jeg har gennemgået tilmeldingslisterne²² til forelæsningsrækkerne 1922-24 og kan konstatere, at Knudsen har ret, også hvad angår "Biblioteksfolk" (på det tidspunkt reelt ensbetydende med personale på Statsbiblioteket). Det er dog ikke til at sige, om alle biblioteksfolkene ligefrem har været principielle modstandere af sådanne studenterløse forelæsninger, som der jo var tale om, eller om de måske har følt sig for fine til at sidde på tilhørerpladserne side om side med lærere, snedkere, bademestre, fruer og frøkener, revisorer, trafikassistenter osv., men i så fald har den stærkt musikinteresserede Emanuel Sejr dog ikke kunnet modstå fristelsen, da docent Erik Abrahamsen i efteråret 1924 gav i alt seks forelæsninger over emnerne "Nodeskriftens Historie" og

"Moderne Musikæstetik" - i hvert fald findes Sejrs navn på tilmeldingslisten hertil. Nedenfor skal vi vende tilbage til Schmidt-Phiseldeck i anden sammenhæng.

Kommissionen om Statsbiblioteket som universitetsbibliotek ²³

I efteråret 1925 barslede den i 1919 nedsatte kommission endelig med sin digre betænkning.²⁴ 13 ud af de i alt 19 medlemmer pegede på Århus, og der fremsattes forslag til en gradvis opbygning af et universitet, men mere kom der så ikke umiddelbart ud af sagen, da staten ikke var interesseret i at pådrage sig udgifter hertil. Under betænkningens afsnit om materielle forudsætninger for stedvalget anførtes af det samlede kommissionsudvalg, hvad der kunne siges om biblioteksvæsenet i de byer, som var på tale, og her fremhævedes Århus' enestående situation som følge af Statsbibliotekets tilstedeværelse, mens Viborg var langt ringere stillet, og Sønderborg, der også var med i betragtningerne, end ikke nævnes i sammenhængen.²⁵ I kommissions *flertallets* argumentation for Århus som universitetsby henvises der indledningsvist til det netop omtalte skøn, hvorefter man fremhævede Statsbibliotekets store værdi "som Hovedbibliotek for højere Almendannelse", og som sådant et vigtigt led i betingelserne for en universitetsby. Dernæst udfoldedes diverse administrationsmæssige betragtninger vedrørende daværende samarbejde mellem Statsbiblioteket og byens institutioner mundende ud i "at Biblioteksvæsenet i Aarhus vil kunne danne en Basis for en Ordning af Biblioteksforholdene ved et fremtidigt Universitet, som det ikke for Tiden findes andetsteds udenfor København."²⁶

Men uanset, hvad kommissionsflertallet udtalte (vel at mærke: om hele universitetsspørgsmålet), så der ikke ud til at komme et universitet ud af den blå luft i betænkningens kølvand. I århusianske kredse opgav man dog ikke tanken, men fortsatte og forstærkede tværtimod agitationsarbejde og indsamling (byen og dens borgere skulle selv afholde en del af udgifterne iflg. betænkningen), og f.eks. viste overbibliotekar Grundtvig rundt i Statsbiblioteket, da prominente og indflydelsesrige gæster fra København var inviteret til møde i Århus 1. november 1926 og kørtes rundt til byens universitetsaktiver, som fremvistes af de respektive chefer. I den trykte mødeberetning²⁷ hedder det:

*Paa Statsbiblioteket gav Overbibliotekar Grundtvig en Oversigt over Biblioteket, der mellem sine 300.000 Bind rummer en stor og Betydningsfuld videnskabelig Litteratur, deri ogsaa en anselig lægevidenskabelig Bogsamling, som er skabt af "Jysk medicinsk Selskab"*²⁸

Ved dagens møde (samtlige blandt Statsbibliotekets akademiske personale var inviteret) fremlagde professor, dr.med. Knud Faber i foredragsform sin plan til en universitetsstart med dele af det medicinske studium, en plan der nød opbakning fra betydelige dele af de jyske sygehuslæger, og det hed sig, at undervisningsministeren faktisk havde godkendt planen. Der kom intet konkret ud af Fabers plan, for måneden efter var der valg, og den socialdemokratiske ledede regering med den positivt indstillede undervisningsminister Nina Bang afløstes af en venstre-regering med et strengt spareprogram.

Ejler Haugsted

Ved en lejlighed tidligere på året 1926 havde bibliotekar Haugsted i øvrigt haft travlt med på vegne af Universitets-Samvirket, af hvis bestyrelse han havde været medlem siden året forinden, at udfærdige udkast til en adresse, som skulle lægges frem til underskrift blandt byens borgere, samt udkast til et ledsagende opråb - også til underskrift - startende således: "Nu har befolkningen i Aarhus Ordet" og - efter en sidelang redegørelse for universitetsønskets aspekter - afsluttende med en opfordring til "alle" om at give ønsket om et universitet i byen eftertryk ved "at give et pengebidrag efter Evne." Af forskellige grunde fandt man dog i Universitets-Samvirkets bestyrelse, at adresseudkastet på flere måder var mindre heldigt. Ikke blot kritiseredes visse formuleringer deri, men det fandtes også, at det i det hele taget ikke var nogen god idé med adressen, bl.a. fordi det ville være svært at skjule en evt. manglende tilslutning til sagen, hvis der kun indkom få underskrifter. "Har vi", spurgte ved mødet adresseudkastets forfatter, Ejler Haugsted, "nogen anden Maade at udtrykke vort Ønske på end gennem en Adresse?" Ja, svarede Vilh. Kier, kasserer i organisationen, nemlig "gennem en Indsamling"! Man vedtog at lade adressen falde.²⁹ Som nævnt tidligere havde Haugsted allerede i 1906 været med i den lille kreds af yngre utålmodige, som havde søgt at skubbe sagen i gang, da den tilsyneladende havde været ved at slumre hen. I forbindelse med Haugsteds indsats for et universitet i Århus bør man i øvrigt ikke glemme hans arbejde siden 1909 som leder af Oldsags- og Møntsamlingen i Aarhus Museum - en institution, som regnedes for et af de fineste universitetsaktiver i byen og som da også fremdroges som sådan (sammen med byens hospitaler, den naturhistoriske samling (Naturhistorisk Museum), Købstadmuseet "Den gamle By", observatoriet, Katedralskolen og Marselisborg Skole m.v.) i 1925-betænkningen og andre steder. Ej heller bør hans virke inden for Historisk Samfund for Aarhus Stift glemmes; Haugsted fungerede allerede fra starten i 1908 som formand for redaktionsudvalget for Samfundets årbøger, og i 1916 blev han formand for denne sammenslutning, som på forskellig vis - herunder arkæologiske udgravninger - udfoldede videnskabelig virksomhed i tilknytning til stiftstopografien. Endelig skal nævnes, at Haugsted 8/12 1922 til Victor Albeck fremsendte otte små håndskrevne sider om Århus' udvikling - måske til brug for Albecks foredragsvirksomhed eller hans arbejde som medlem af kommissionen. Haugsted slutter nævnte fremstilling med - efter netop at have været inde på, hvorledes "den langt overvejende Del af Befolkningen tilhører Arbejderstanden og er flyttet til, navnlig fra Landet" - at Århus er

"en By der bærer Tidens Præg, der virkes og arbejdes paa mange Omraader, men det kan ikke skjules, at Kulturarbejdet ikke har kunnet følge med den [nuværende] Vækst i Befolkningen og det materielle Opsving; der ligger store Opgaver, som maa løses før Ensidigheden i Byens Præg er overvunden".³⁰

I øvrigt ses det, at Aarhus Universitets bestyrelse på et møde henne i juni 1940 behandlede en ansøgning fra det humanistiske fakultet om "Kr. 150 til Bibliotekar Haugsted for Gennemgang af Aarhus Museum".³¹

Erling Stensgård

Efter at de tidligere nævnte ændringer i den landspolitiske situation var indtrådt sidst på året 1926, fulgte endelig en desperat Århus-aktion i Rigsdagen i dennes sidste arbejdsdage inden juleferien nævnte år. Denne aktion, som Knud Faber - senere kaldet Aarhus Universitets repræsentant i København - karakteriserede som hysterisk,³² fandt sted med henblik på at redde nogle testamentariske midler, som ville bortfalde ved årets udgang, såfremt en universitetslov ikke var blevet vedtaget inden da, men man opnåede ikke noget resultat med aktionen.

Det var på hele denne baggrund, at der i sommeren 1927 fremkom tanker og planer, som sigtede på en ganske beskeden universitetsstart, og her kommer igen en medarbejder ved Statsbiblioteket ind i billedet.

Bibliotekar Erling Stensgård, der allerede ved Statsbibliotekets indvielse 17/6 1902 var blevet ansat som underbibliotekar på institutionen, var en mand, som livet igennem søgte at hæge om sit eftermæle som personen, der fremsatte den afgørende idé, som lå til grund for oprettelsen af det århusianske universitet. Han fandt dog, at hans navn til tider helt uberettiget blev overskygget af professor Erik Arups i de fleste universitetshistoriske fremstillinger. Frem til sent i livet affattede han derfor med mellemrum skrivelser³³ til Aarhus Universitets skiftende rektorer om sin rolle i forhold til universitetsoprettelsen, og han bad rektorerne opbevare disse skrivelser i arkivet af hensyn til sit eftermæle. Endvidere fremkom han i sin seneste henvendelse til Universitetet med flere forslag til, hvorledes Aarhus Universitet kunne hædre ham efter hans bortgang. Han var da meget gammel, hans skrift næsten ulæselig, og det er vel i det hele taget tvivlsomt, om han nogensinde fuldt ud havde begrebet, hvorfor professor Arup kom til at stå som idémand til det forslag, som startede universitetet i Århus - nemlig kort sagt fordi det arupske forslag i modsætning til det stensgårdske indeholdt en *udviklingsmekanik*.³⁴

Men lad os for en stund kigge indenfor i overbibliotekar Vilh. Grundtvigs hjem (Pontoppidansgade 20) om aftenen 16/6 1927 - dagen før Statsbibliotekets 25-årsjubilæum - og dette indkig baserer sig på én af Stensgårds skrivelser.³⁵ Tilstede var institutionens bibliotekar (minus den bortrejste Haugsted) samt overlæge Albeck, siden 1926 formand for Universitets-Samvirket, der var indbudt til denne spisning, idet han havde opnået nær tilknytning til biblioteket som følge af sit samarbejde med dette om en medicinsk læsestue i byen. Stensgård skriver:

"Da vi efter bordet havde taget plads rundt om i overbibliotekarens dagligstue, hændte det, at der et øjeblik blev en pause i samtalen - der gik, som man siger, "en engel gennem stuen". Dette øjeblik benyttede jeg til at henvende mig til dr. Albeck, som sad lige over for mig, med de ord:

- Har De noget imod, dr. Albeck, at jeg kritiserer Universitetssamvirket lidt?

- Nej, værsgo'!

Jeg begyndte så med at sige, at jeg var af den anskuelse, at det gjaldt om at få folk i Århus til at forstå, at det afgørende for et universitet ikke var, om det ejede en bygning med tårn og tinder - et universitet havde man, hvis man rådede over nogle lokaler, hvori der meddeltes en akademisk undervisning. En skare studenter omkring et bord - det var det, der skabte et universitet.

Og medens jeg udviklede dette, fik jeg den indskydelse at give en tanke, som jeg jævnlig havde syslet med, følgende udtryksform:

- Hvorfor ikke begynde med sprog o. lgn.? Det koster ikke stort mere end lærerens løn. Goethes "Faust" kan købes for 1 Mark, Molières "Tartuffe" for 1 Franc, og Shakespeares "Hamlet" for 6 pence. Gå i morgen den dag til Århus byråd og foreslå det at bevilge en rundelig årsgage til professorer i sådanne sproglige og litterære fag - så har De et universitet.

Dr. Albecks svar var ganske kort; han sagde:

- Det har jeg aldrig tænkt over!"

I flg. Stensgårds beretning inddroges efterhånden alle tilstedeværende i drøftelsen, og Grundtvig fremdrog fra sine gemmer et lektionskatalog for Københavns Universitet. Selskabet studerede nu dette og nåede til den formening, at sådanne forelæsninger og øvelser, som afholdtes ved Københavns Universitet, også ville kunne holdes i Århus som begyndelse på en universitetsvirksomhed, "og tanken vandt åbenbart dr. Albecks interesse." Inden selskabet brød op, skal Albeck have trukket Stensgård til side og aftalt med ham, at "han og jeg skulle komme tilbage til dette spørgsmål." Og kort efter - skriver Stensgård - ringede Albeck og bad ham skriftligt uddybe og nærmere motivere sit universitetsforslag, hvilket Stensgård ilede med, idet han samme dag forfattede 3/4 folioside under overskriften:

Göteborgs högskolas tillblivelse

eller

Hvorledes man laver et universitet

Stensgård hævder, at Albeck blev glad for fremstillingen, og at han selv nu ville blive anmodet om at indtræde i Universitets-Samvirkets bestyrelse, hvilket dog ikke skete.³⁶ Såvel senere på året 1927 - efter at Arup havde præsenteret *sin* plan - såvel som tidligt i 1928, undrede Stensgård sig dog over, at Albeck altid tog ham *til side*, når han skulle udtale noget, som han ellers gerne havde set en større tilhørerskare til, som f.eks. en gang, hvor Albeck sammen med borgmesteren og et større antal besøgende politikere, heriblandt undervisningsminister Byskov, aflagde besøg for at skønne over Statsbibliotekets betydning for et universitet, og hvor så Albeck angiveligt skal have trukket Stensgård til side og dér - afsides hvor de andre ikke kunne høre

det - udtalt: "Ja, De er jo primus motor!" På et tidspunkt skal Stensgård have påtalt denne besynderlige trækken-til-side over for Albeck, og denne skrev 4/2 1928 tilbage:

*"Jeg erkender gerne, at jeg skylder Dem Idéen til Undervisningen i levende Sprog. Jeg har også udtalt det ved et Møde, hvor jeg tror, De var til Stede. Hvis Sagen lader sig føre videre skal jeg gjøre Rede for den for Plenarforsamlingen og der skal jeg påny udtale at jeg har den Idé fra Dem."*³⁷

Emanuel Sejr skriver i sine erindringer³⁸ at samtlige Statsbibliotekets bibliotekarer på det tidspunkt længe havde gået og drøftet sådanne ideer, og at Stensgård således næppe med rette kunne påberåbe sig paterniteten, men at sådan var han. At det var et emne, man drøftede, passer også med, at f.eks. bibliotekar Schmidt-Phiseldeck allerede mere end fire år tidligere havde fremsat *sit* (ovenfor omtalte) forslag om et 'bygningløst' universitet, der gradvist skulle vokse frem på grundlag af stipendier. Sejr skriver videre, at Stensgård med stadig større iver vendte tilbage til det omtalte aftenselskab hos Grundtvig, og han

*"blev mere og mere overbevist om, at han havde været den tap, hvorom universitetssagen drejede i det afgørende øjeblik. Han udbyggede historien, og der kunne efterhånden ikke være tvivl om, at han næsten var universitetets fader. Når biblioteksfolk var samlede, sørgede vi for at lade en bemærkning falde, som kaldte Stensgård frem, og så morede vi os måske lidt ondsksfuldt over hans solooptræden."*³⁹

I tidlige udgaver af *Kraks blaa Bog* anførte Stensgård i øvrigt, at han på den omtalte aften fremsatte *det* forslag, som banede vej for den jyske universitetssags gennemførelse, men i senere udgaver modererede han sig dog en anelse, således at formuleringen " *det* forslag" udskiftedes med " *et forslag*" .

Victor Albecks navneliste

Måned efter, at Stensgård havde rådgivet den århusianske universitetssags førstemand, overlæge Albeck, nærmere bestemt 6. juli 1927, modtog samme overlæge den skrivelse fra Arup, som egentlig satte hele sagen i skred. Arup foreslog, efter at have haft planen forelagt for såvel den indflydelsesrige professor Faber som undervisningsminister Byskov, at man i Århus skulle tage sagen i egen hånd, starte med en lokalt finansieret filosofikumsundervisning, således at staten i begyndelsen helt friholdtes for udgifter, og til pressen og ved møder uddybede han sin plan, som man greb i Århus og fremmede af al kraft.⁴⁰

Her kommer nu Grundtvig på ny ind i billedet, endda i en ganske central stilling, idet Universitets-Samvirkets bestyrelse 23/9 1927 på baggrund af vedtagelser i et stormøde mellem Århus Byråd og Universitets-Samvirkets plenarforsamling to dage tidligere placerede ham som medlem af det udvalg, der skulle planlægge oprettelsen af en universitetsundervisning i byen. De øvrige medlemmer var: overlæge Albeck, rektor Christiansen, skoledirektør Buur, rektor Larsen, forstander Henningsen og ingeniør Holst. Dette udvalg, som kaldtes

"filosofiudvalget", arbejdede med sagen, og i oktober 1927 drog det så til København for at forhandle med en af Arup dannet kreds af interesserede professorer. Grundtvig og Holst var dog ikke med på turen til København, hvis resultat i øvrigt blev, at derværende professorkreds anbefalede ikke at starte udelukkende med filosofikumsundervisning, men også at få andre fag med, i det omfang det var muligt.

Allerede en halv snes dage forud for nedsættelsen af "filosofiudvalget", nærmere bestemt 14/9 1927, havde Arup skrevet til Albeck, at han samme morgen havde haft en samtale med undervisningsminister Byskov, hvem han havde forklaret hele sagen vedrørende filosofikumsplanen, og ministeren havde været "yderst interesseret", men dog også lidt ængstelig, og havde ment, at "omend Ansættelsen af Lærere naturligvis maatte tilkomme dem, der lønner Lærerne, maatte Ministeriet dog vel forbeholde sig at godkende, at de var kvalificerede, og" - tilføjer Arup - "deri kan der vel være nogen Rimelighed".⁴¹ På dette tidspunkt (og endnu en kort tid) forestillede man sig, at kompetente lokale kræfter skulle varetage undervisningen (bortset fra filosofien, hvor der skulle ansættes en professor), og det er på den baggrund ganske interessant, at Victor Albeck på bagsiden af det citerede Arup-brev har nedfældet navnene på ni lokale personer - i hovedsagen akademikere og åndspersonligheder. Albeck var kendt for aldrig at tøve, når der kunne handles, så derfor er det ikke urimeligt at antage, at navnelisten er nedfældet straks efter endt læsning af brevet, og at den derfor henviser til personer, som Albeck umiddelbart fandt ville være egnede som lærere ved en beskeden universitetsstart. Navnelisten skal gengives her (og naturligvis i den af Albeck givne rækkefølge og bogstavering):

Fabricius-Møller

Tychsen

Stensgård

Hartvig-Seedorff

Schmidt-Phiseldeck

Sejr

Holstein-Rathlou

Ege-Christensen

Bendtzen

Næstsidste navn på listen er uden tvivl en fejlskrivning for (Tagea) Egede Christensen, cand.mag. i tysk, dansk og engelsk, der i en årrække havde været ansat som assistent i Statsbiblioteket og netop samme år var blevet underbibliotekar. Med hende, underbibliotekar F.M. Bendtsen (cand.mag. i dansk, latin og fransk) og dr.phil. Viggo von Holstein-Rathlou samt de tidligere omtalte: Erling Stensgård (der havde studeret romanske sprog uden at tage eksamen), cand.theol. Kay Schmidt-Phiseldeck og Emanuel Sejr (med spredte universitetsstudier bag sig) rummer listen med de ni navne ikke færre end seks statsbiblioteksfolk. De øvrige på listen er digteren Hans Hartvig Seedorff og overkirurg ved Aarhus Amtssygehus Johannes Fabricius-Møller. Hvem "Tychsen" er, får indtil videre stå lidt i det uvisse.⁴² Det faktum, at en overkirurg figurerer på listen og oven i købet som dens første navn, strider ikke mod den antagelse, at Albeck her har nedfældet navne på mulige lokale lærere ved en begyndende universitetsundervisning. Tværtimod, for han var aldrig begejstret for tanken om at begynde en universitetsvirksomhed med kun humanistisk-filosofiske fag (som foreslået af Arup som *eneste realistiske* mulighed i situationen), og det er bestemt ikke utænkeligt, at han stadig gjorde sig forestillinger om en kombination af Arups filosofikumsplan og dele af en medicinsk begyndelse. Faktisk advarede professor Faber ham i et brev af 13. september 1927 (foranlediget af et netop modtaget brev fra Albeck) - altså lige netop i de selvsamme dage - mod i situationen at fremture med sine stædige tanker om en medicinsk begyndelsesundervisning, og "langt hellere en[d] fysik og kemi skulde De [opr. "de"] tænke paa Muligheden af at forberede nyt Kollegium"⁴³, og Albeck holdt da også sine personlige ønsker i ave, da han 21. september talte på et stort møde med byrådsdeltagelse og dér loyalt forelagde Arup-planen. Men kun tre måneder senere, i december 1927, henvendte han sig til Det lægevidenskabelige Studenterraad i København med henblik på oplysninger om forskellige studenterstatistiske forhold inden for faget.⁴⁴ Alt dette være hermed fremdraget og taget i betragtning med henblik på at sandsynliggøre, at navnelisten faktisk henviser til de personer, som straks (og på trods af Fabers advarsel) randt Albeck i hu, da han havde læst Arups brev - listen, hvor altså ikke færre end 2/3 af navnene tilhører folk fra Statsbiblioteket. Antagelsen bestyrkes vel også af, at Arup i et brev af 3/10 1927 til Albeck skriver: "Hvad Fransk angaar mente Professor Sandfeld, at selvfølgelig var Dr. Larsen fuldt kvalificeret og vistnok ogsaa Lektor Olesen, derimod næppe Stensgaard".⁴⁵

Da Arup skrev dette, havde man i Universitets-Samvirket formentlig allerede reelt opgivet tanken om at benytte lokale kræfter som undervisere ved den kommende universitetsundervisning, hvilket skyldtes at Samvirkets bestyrelse 23. september principielt havde tilsluttet sig en advarsel fra dens sekretær, lektor V.R. Møller. Han havde gjort gældende, at lærerkræfterne absolut måtte være førsteklases, helt på højde med lærerne ved Københavns Universitet, ellers ville projektet dø hen efterhånden, selv om det måtte lykkes at få det i gang.⁴⁶

Men i gang kom man - et års tid senere, dvs. september 1928 - i lejede lokaler og for midler stillet til rådighed af kommunen. Den faste lærerstab - godkendt af Københavns Universitet - bestod af en professor i filosofi og fire docenter i henholdsvis dansk, engelsk, tysk og fransk. Takket være kgl. anordning, der muliggjorde en treårig prøveperiode, kunne filosofikum tages i Århus, mens der for de øvrige fag kun var tale om det første års

- og fra 1929 - de første to års studier; resten af studierne samt eksamen måtte man indtil videre besørge i København. I løbet af efteråret 1928 havde 78 studerende meldt sig.

Grundtvigs propagandahæfte 1928

Men allerede forud for universitetsstarten i september 1928 kom Grundtvig igen ind i billedet, idet han var forfatter⁴⁷ af et hæfte, som Universitetsundervisningens bestyrelse lod udsende til "danske Studenter af Aargang 1928" (citater fra ledsageskrivelse). Selve det illustrerede hæfte bar titlen *Institutioner og Foreninger i Aarhus*, og det første, øjet falder på ved opslag, er såmænd et fotografi af Statsbibliotekets prægtige læsesal. Men ikke blot har Grundtvig fået placeret dette indledningsfoto på nævnte sted og helt uden for nummer; tillige har han fundet det passende at starte afsnittet om byens "selvstændige Institutioner" med en gennemgang af ... ja, Statsbiblioteket, hvorefter følger Aarhus Museum, Den gamle By, Ole Rømer-Observatoriet og Naturhistorisk Museum, hvorpå hæftet bringer kortere afsnit om foreninger, om teater, musik, kunst og om idræt. Et underafsnit under foreninger hedder "Andre Foreninger", og her har Grundtvig naturligvis ikke glemt at medtage sådanne foreninger, som i samarbejde med Statsbiblioteket havde oprettet tidsskriftlæsekredse: Jydsk Forening for Historie og Sprog, Jydsk Pædagogisk Selskab og Jydsk medicinsk Selskab. Sidstnævnte selskab, for hvilket overlæge Albeck havde været formand siden 1920, havde i øvrigt i samarbejde med Statsbiblioteket oprettet et medicinsk bibliotek, en medicinsk læsestue, og faktisk var det med baggrund i sit arbejde med denne sag, at Albeck havde været tilstede i Grundtvigs hjem, da Stensgård hin myteomspundne aften i juni 1927 fremførte sin universitetsidé.

Som det vil erindres, havde Schmidt-Phiseldeck allerede i 1923, da han lancerede sin plan om et stipendieplads-universitet, gjort sig tanker om en årbog for en sådan institution, og fem år senere, i september 1928, måtte nu Universitetsundervisningens bestyrelse tage stilling til en skrivelse fra

*"Underbibliotekarerne K. Schmidt[-]Phiseldeck og Emanuel Sejr angaaende Udgivelse af en "Hovedaarbog" for Universitetsundervisningen i Jylland. Det vedtoges at meddele Forslagsstillerne, at Bestyrelsen vel interesserer sig for Sagen, men at man finder de økonomiske Vanskeligheder i Øjeblikket uovervindelige for Planens Udførelse i det foreslaaede Omfang [...]."*⁴⁸

Statsbibliotekets akademikere indtager katederet

Men var nu den umiddelbare betydning af Albecks ovenfor omtalte navneliste bortfaldet i og med, at man havde accepteret, at ministeriet via Københavns Universitet skulle godkende de ansatte, så var dette ikke ensbetydende med, at akademikere fra Statsbiblioteket slet ikke tilknyttedes universitetsvirksomheden. Som

det vil fremgå, skulle der dog for de pågældende enkelte blive tale om ret løs og forholdsvis ydmyg tilknytning, omend deres bidrag til undervisningen naturligvis optoges i læseplanen for "Universitetsundervisningen i Jylland" (som universitetet kaldtes fra oprettelsen 1928 og frem til første bygnings indvielse 1933).

Schmidt-Phiseldeck, der af uddannelse var cand.theol. og i øvrigt jævnaldrende med de ansatte docenter, dvs. født i 1890'erne, kom således allerede fra 1928 til at undervise i hebraisk ved den begyndende undervisning for teologiske studerende, og måske har han faktisk følt sig på højde med docenterne (de senere professorer Blinkenberg, Møller, Dahl og Skautrup), for i et brev af 13/9 1932 til overlæge Albeck, Universitetsundervisningens formand siden 1928, frabad han sig på det kraftigste, at institutionens øverste myndighed betegnede hans undervisning som "manuduktionsmæssig". Schmidt-Phiseldeck ville godt bringe økonomiske ofre for universitetssagen (eller "det store Formaal", som han formulerede det), men til gengæld måtte hans undervisning - forstås man - omgærdes med passende værdighed og respekt:

"Faa Dage efter at jeg, som jeg har for Skik, har forklaret de nye Studenter den afgørende Forskel paa Manuduktion og akademisk Undervisning, er det ikke uden stor Beklagelse, at jeg maa læse i Avisen, at den Undervisning, jeg har med at gøre, af Universitetets øverste Myndighed betegnes som "manuduktionsmæssig". Jeg har fra første Dag bestræbt mig for, at der ikke skulde gaa "Manuduktion" i vort Foretagende. Jeg har Gang paa Gang overfor Examinator, Prof. Dr. Johs. Pedersen ved det filosofiske Fakultet i København med Eftertryk betonet Undervisningens akademiske Karakter. Kun under Forudsætning af Fagets virkelige Berettigelse som Universitetsfag kan der for mig være nogen Tilfredsstillelse ved den hidtil fulgte Ordning. Skal det gøres til Manuduktion, bør det foregaa i mit Hjem; saa kunde jeg ganske vist formodentlig tjene henad det dobbelte, men det vilde ikke gavne det store Formaal det mindste.[...] Der er efter min Opfattelse mere end nok af Misforstaaelser ang. Begrebet Manuduktion baade blandt Studenter og Studenterforældre. Det vil herefter blive endnu sværere at faa Folk i Aarhus til at forstaa den Væsensforskel, der er mellem de forskellige Slags Undervisning. Det er mig meget ubehageligt at maatte fremkomme med denne Indsigelse, men jeg maa anse den for min uomgaaelige Pligt baade overfor Bestyrelsen, Lærerforsamlingen og mig selv"⁴⁹

I øvrigt stod sognepræst J.K. Ryge Jensen som den ansvarlige for undervisningen i hebraisk iflg. læseplanen, mens Schmidt-Phiseldeck var "Assistent". Schmidt-Phiseldeck modtog 400 kr. om året, mens Ryge-Jensen modtog 25 kr. pr. forelæsning, svarende til ca. 750 kr. om året.⁵⁰ I læseplanen for 1934-35 anføres de to dog sideordnet, og derefter (hvor pensionerede Ryge Jensen gled ud af billedet) er Schmidt-Phiseldecks soloundervisning i hebraisk placeret under det nytilkomne fag Sammenlignende Sprogvidenskab og dermed dettes leder, docent Louis Hjelmslev. Dette varede dog kun ved, indtil der under det humanistiske fakultet blev opslået et selvstændigt docentur i hebraisk i 1937. Schmidt-Phiseldeck var ikke blandt de syv ansøgere til stillingen, og hans tilknytning til universitetets undervisningsside var således overstået. (I øvrigt forlod han samme år landet til fordel for en biblioteksstilling i Paris.)

Som antydnet var Schmidt-Phiseldeck ikke den eneste af Statsbibliotekets akademikere, der blev tilknyttet den århusianske universitetsundervisning. Også overbibliotekar Grundtvigs navn sås gennem en række år i læseplanen, idet han - selv cand.mag. i dansk, latin og tysk - ved begyndelsen af hvert semester holdt "indledende Forelæsninger for alle de Studerende om Biblioteksbenyttelse og almindelig Haandbogskendkab". Denne virksomhed fortsattes efter Grundtvigs afgang af dennes efterfølger som overbibliotekar, Emanuel Sejr, der i oktober 1937 på det humanistiske fakultets anmodning afholdt to forelæsninger: "Indledning til Bibliografien og Biblioteksbenyttelse". Dette gentog sig frem til 1940.⁵¹

Endelig har vi Viggo J. von Holstein-Rathlou. Han, der var cand.mag. i dansk, tysk og engelsk, var blevet ansat i Statsbiblioteket 1912 og blev i 1917 dr.phil. på en afhandling om Thomas Kingos poetiske skrifter. På baggrund af sin dokortitel havde han ret (jus docendi) til som privatdocent at forelæse ved danske universiteter, og denne ret benyttede han sig af i Århus. Straks i efterårssemestret 1928 opslog han emnet "Dansk Litteratur mellem Reformationen og Holberg" (1 time ugentlig også i det efterfølgende semester), og Universitetsundervisningen havde velvilligt placeret emnet under overskriften Dansk Litteraturhistorie i læseplanen. En docent i dette fag fik man nemlig først året efter, så her har doktorens eventuelle forfængelighed kunnet mødes med institutionens behov for at markere en ønskværdig mangfoldighed af tilbud. Tilsvarende kan siges, hvad angår institutionens annoncering vedrørende faget Historie. I dette fag havde man ej heller endnu nogen docent, så man annoncerede her med, at privatdocent dr.phil V.J. v. Holstein-Rathlou ville tage sig af 1 time ugentlig i "Æmner af Slesvigs Historie". Mere blev det ikke til i første omgang, men fra slutningen af 1930'erne forelæste privatdocenten på ny ved Aarhus Universitet, nu i "Dansk Digtning i nyere og ældre Tid", der var lagt om aftenen, idet der var tale om en slags "folkelige" forelæsninger. Iflg. universitetets årsberetning fortsatte disse forelæsninger frem til forårssemestret 1941, hvilket dog næppe er troligt, al den stund de allerede i november i besættelsesåret 1940 var omgærdet af voldsomme problemer.⁵² Om dette har jeg skrevet andetsteds,⁵³ men kort sagt var der tale om, at nazisten Holstein-Rathlou (medlem af DNSAP's Storraad siden 1938) ved flere lejligheder klagede til universitetsmyndighederne over, at hans tilhørere blev chikaneret med tilråb på vej ind i auditoriet. På trods af hans voldsomme provokationer bl.a. i form af såre misvisende omtale i dagbladet *Fædrelandet* af universitetets dispositioner i forbindelse med aftenforelæsningerne lykkedes det ham ikke at få universitetet til at forbyde dem, hvilket han måske havde håbet på, så han på den baggrund havde kunnet nyde et martyrium. Det var ellers lige ved at lykkes.⁵⁴ I sit forsvarsskrift undlader Holstein-Rathlou i øvrigt ikke - i kapitlet "Min videnskabelige Virksomhed" - at nævne, at han ud over Aarhus Universitet havde forelæst ved Københavns Universitet og i Lund (samme emner som i Århus) samt "paa Kiels Universitet en Forelæsning 1927 om Grundtvig (efter spec. Ønske af Prof. Bülck)."⁵⁵ Parentesens indhold er formentlig meddelt for at antyde, at han også havde haft fornøjelsen at nyde kaldelse som universitetsforelæser og ikke blot altid som "privatdocent" selv havde budt sig til med henvisning til jus docendi.

Statsbiblioteksfolkene og Humanistisk Samfund

Det er tidligere nævnt, at Schmidt-Phiseldecks tilknytning til universitetsundervisning afsluttedes i 1937. Fra 1933 og frem til da havde han tillige plejet selskabelig kontakt med universitetets akademiske kredse, nemlig gennem sit medlemskab af Humanistisk Samfund i Aarhus eller - som det til tider kaldte sig - Humanistisk Samfund ved Aarhus Universitet, af hvilken forening han selv havde stået som medstifter i 1933, og til hvis sekretær han straks valgtes og forblev til han forlod landet. Tillige blev Haugsted, Holstein-Rathlou, Sejr og Grundtvig optaget som medlemmer ved Humanistisk Samfunds oprettelse, mens bibliotekarerne mag.art. Chr. Stub-Jørgensen og cand.mag. F.M. Bendtsen måtte vente henholdsvis til 1938 og 1941. Af den lange række af foredrag, som medlemmerne af nævnte udsøgte forening har kunnet opleve, stod i øvrigt Schmidt-Phiseldeck allerede for nummer to af disse, idet han så tidligt som i november 1933 foredrog over emnet: "Et nordisk bidrag til den ældre historiefilosofi (Niels Treschow)", og ved et møde måneden efter kunne han iflg. protokollen give "en kort Meddelelse om, at Foredraget om Niels Treschow var udkommet som 3. Hefte i Skrifterne om de historiske Problemer".⁵⁶ Slesvig-kenderen Holstein-Rathlou tegnede sig efterfølgende forår for et foredrag om "Hedeby". I maj 1936 holdt Emanuel Sejr foredrag i Humanistisk Samfund om "Videnskaben og kunsten, med særligt henblik paa musikken", og elleve dage senere indtog Haugsted talerstolen med emnet "Tidlig romansk arkitektur". I april 1938 var det på ny Holstein-Rathlous tur, og han talte da om "Den poetiske genfremstillings problem" (i.e. vedrørende oversættelse af lyrik), og i februar 1939 gjorde Haugsted rede for "Bispedømmet i Århus". I februar 1942 talte Stub-Jørgensen om "Litteraturhistorien i bibliotekets systematik".⁵⁷ Humanistisk Samfund, der forresten stiftedes ved et møde netop i Statsbibliotekets læsesal, udskilte i øvrigt medlemmet Holstein-Rathlou i 1945.

Afslutning

Lad os slutte denne fremstilling ved det netop nævnte årstal. I og med universitetsloven af 1931 var det jyske universitet at betragte som en uflyttelig kendsgerning, hvorfor der ikke længere var grund til for bibliotekarerne i Statsbiblioteket at udfolde sig som forkæmpere for dette, og i årene fra 1931 og frem til besættelsesårene bortfaldt vel også baggrunden for at gøre anvendelse af Statsbibliotekets bibliotekarere som assistenter ved undervisningen. De blandt bibliotekarerne, som havde været entusiastiske universitetsforkæmpere, og som havde kunnet bidrage til universitetsundervisningens fremvækst ved efter september 1928 at fungere som assisterende lærere, havde taget deres tårn, og det let heroiske, som en sådan aktivitet havde været forlenet med - jfr. Schmidt-Phiseldecks "store Formaal" i kombination med et ringe vederlag - var i hvert fald borte. Universitetet havde ikke længere brug for selvopofrende hjælp af denne type. Ikke blot producerede det efterhånden selv kandidater, der kunne påtage sig assisterende lærerstillinger, men der var tillige tale om, at med tilkomsten af det medicinske, det juridisk-økonomiske og det teologiske fakultet i henholdsvis 1933, 1936 og 1942 ville Statsbibliotekets efterkrigsakademikere, fortrinsvis humanister, alligevel kun have kunnet løfte en

forsvindende lille del af opgaverne. Og i øvrigt havde de vel også travlt med at løfte Statsbibliotekets opgaver som universitetsbibliotek, hvilket institutionen de facto havde været siden 1928 og de jure siden 1934.⁵⁸

Noter og henvisninger

1.

Der tilstræbes ingenlunde nogen udtømmende behandling af emnet; en sådan ville utvivlsomt kræve sin egen bog, og tilgangen til emnet er ikke "systematisk"; faktisk er fremstillingen i hovedsagen blevet til på baggrund af materiale, som jeg ved andre lejligheder har stiftet bekendtskab med.

2.

Lettest ville det unægtelig være i det følgende at tale om 'bibliotekarer', men dette ville være lidet præcist, al den stund Statsbibliotekets akademiske stillinger omfattede overbibliotekaren, bibliotekarer, underbibliotekarer samt assistenter og ekstraordinære assistenter, hvorfor jeg ikke i den henseende har ment at kunne tillade mig at tage den dovnnes frihed.

3.

Grundigste samlede fremstilling af Aarhus Universitets ældre forhistorie er Gustav Albeck: "Bidrag til det jyske universitets forhistorie", Gustav Albeck (red.): *Aarhus Universitet 1928-1978*, Århus 1978, s. 11-151, hvortil der henvises, hvad angår baggrund for dette afsnit og efterfølgende om Emil Fog.

4.

Fog var også aktivt involveret i folkeuniversitetsaktiviteter, idet han i 1912 her antoges som foredragsholder, jfr. Gustav Albeck: *Universitet og Folk. Bidrag til Folkeuniversitetets Historie*, Kbhvn 1984, s. 259.

5.

Axel Sneum: *Da vi startede Aarhus Universitet*, Kbhvn 1946, s. 14-15.

6.

Ibid. s. 15.

7.

Gustav Albeck: "Fra "Ravnekrog" til vordende kulturcentrum. Nogle indtryk fra Århus 1910-1920", *Købstadmuseet "Den gamle By"s årbog 1974*, s. 34.

8.

Sneum op.cit. s. 14.

9.

Ibid. s. 37.

10.

Aarhusposten 26/2 1919.

11.

Om mødet kan læses i *Universitet i Jylland. Beretning om et Møde i Aarhus den 1. Marts 1919*, Århus 1919, og om det jyske forretningsudvalg ("Forretningsudvalget for Oprettelsen af et Universitet i Jylland" (ikke at forveksle med "Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland" (sidstnævnte identisk med betænkingskommissionen 1919-25)) i Palle Lykke: *By og universitet. Universitets-Samvirket, Aarhus 1921-1996*, Århus 1996, s. 34-68.

12.

Universitet i Jylland. Beretning om et Møde i Aarhus den 14. Juni 1919, Århus 1919.

13.

Et eksemplar i arkiv vedr. "Forretningsudvalget for Oprettelsen af et Universitet i Jylland", Aarhus Universitet.

14.

I arkiv vedr. "Forretningsudvalget for Oprettelsen af et Universitet i Jylland".

15.

Udateret udklip i arkiv vedr. "Forretningsudvalget for Oprettelsen af et Universitet i Jylland".

16.

Fremstillingen, hvoraf et signeret, maskinskrevet eksemplar ligger i arkiv vedr. "Forretningsudvalget for Oprettelsen af et Universitet i Jylland", eksisterer som selvstændig tryksag (8 s.) og er desuden optrykt som bilag nr. 19 i kommissionsbetænkningen fra 1925 (jfr. note 24).

17.

Bogens Verden 1921 s. 85-86 og optrykt som bilag nr. 20 i kommissionsbetænkningen.

18.

Bogens Verden 1921 s. 131-36 og optrykt som bilag nr. 21 i kommissionsbetænkningen.

19.

Jfr. Lykke op.cit. s. 86-97.

20.

Sneum op.cit. s. 50.

21.

Aarhus Stiftstidende 3/10 1922.

22.

I Universitets-Samvirkets arkiv, Aarhus Universitet.

23.

Ganske vist er fremstillingens emne medarbejdernes og ikke Statsbibliotekets rolle i kampen for et universitet i byen (som i sig selv tør antages at udgøre et ganske omfattende emne), så når dette afsnit er taget med, skyldes det hensynet til fremstillingens baggrundssammenhæng, og her ville det føles lidt kunstigt ikke at fremhæve betænkningens omtale af biblioteksforhold.

24.

Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland, Kbhvn 1925.

25.

Det samlede kommissionsudvalg udtalte under betænkningens afsnit om materielle forudsætninger for stedvalget:

"Med hensyn til *Biblioteksvæsenet* indtager Aarhus en Særstilling paa Grund af det der anbragte Statsbibliotek. I Viborg findes

nogle mindre Biblioteker, Stiftsbiblioteket og Skolebiblioteket. Alle disse mindre Biblioteker maa dog betragtes som uden

større Betydning for et fremtidigt Universitet. I Aarhus findes for det første Statsbiblioteket, der med sine 300.000 Bind er det eneste store Bibliotek udenfor København, hvis Universitetsbibliotek raader over ca. 500.000 Bind, medens det kgl. Bibliotek har ca. 800.000 Bind. Tillige findes i Aarhus en betydelig Samling medicinsk videnskabelig Litteratur paa ca. 15.000 Bd., samt mindre Samlinger naturhistorisk og astronomisk Litteratur henholdsvis 1.500 og 900 Bd. I Statsbiblioteket findes store Samlinger af udenlandsk historisk og teologisk Litteratur, hele den danske Bogbestand fra det 19. Aarhundrede og en stor Del af den ældste danske Litteratur, hvilket altsaa danner en ikke ubetydelig faglig Bogsamling for de teologiske, historiske og andre humane Fag." (Betænkningens stykke 42).

26.

I kommissions *flertallets* argumentation for Århus som universitetsby (betænkningens stykke 65) henvises der indledningsvist til det i ovenstående note citerede stykke 42, og

"heraf fremgaar, at Bibliotekets Betydning som egentligt Universitetsbibliotek væsentlig gælder teologiske, humane og

historiske Fag. Flertallet maa dog fremhæve, at Statsbibliotekets Betydning i første Række er at se i dets overordentlige Værdi som Hovedbibliotek for højere Almendannelse, og Biblioteket er som saadant et vigtigt Led i Betingelserne for et højere aandeligt Liv i en Universitetsby. Ved Siden heraf fordrer et moderne Universitet imidlertid en stor Faglitteratur, som for en stor Del bør findes fordelt i de forskellige faglige Laboratorier og Institutter, i hvis daglige Arbejde de er en nødvendig Bestanddel. Saadanne faglige Bogsamlinger maa altsaa findes i selve Universitetets Institutter, adskilte fra Hovedbiblioteket. De bør administreres af Hovedbiblioteket, og de bør stadig kunne fornyes paa den Maade, at den ældre ikke længere aktuelle Litteratur kan afgaa fra Laboratorier og Institutter til Hovedbiblioteket og opbevares der, medens den moderne Litteratur anskaffes ved selve Universitetet. I Aarhus findes allerede en Begyndelse til et saadant System. Der findes den største lægevidenskabelige Bogsamling udenfor København, og den administreres med Hjælp fra Statsbiblioteket som Hovedbibliotek. Den ejes for Tiden dels af Jydsk medicinsk Selskab, der har sit Hovedsæde i Aarhus, dels af de forskellige Hospitaler, dels af Statsbiblioteket, som har udlaant en Del af sin Faglitteratur til de forskellige Institutioner. Alt Udlaan sker imidlertid gennem Statsbiblioteket. Det samme sker med det naturhistoriske Museums Haandbibliotek. Betydningen af, at de faglige Specialbiblioteker paa denne Maade kan modtage Vejledning og Administrationshjælp fra Hovedbibliotekets velskolede Bibliotekarer, er iøjnefaldende.

Det vil saaledes ses, at Biblioteksvæsenet i Aarhus vil kunne danne en Basis for en Ordning af Biblioteksforholdene ved et fremtidigt Universitet, som det ikke for Tiden findes andetsteds udenfor København."

27.

Universitet i Jylland. Beretning om Mødet i Aarhus den 1. November 1926, Århus 1926, heri: Professor Kn. Faber: "Betydningen af en lægevidenskabelig Universitetsundervisning i Aarhus" s. 5-15.

28.

Ibid. s. 5.

29.

Jfr. Lykke op.cit. s. 121.

30.

I Victor Albecks privatarkiv, Universitetshistorisk Udvalg ved Aarhus Universitet.

31.

Jfr. mødeprotokol for Aarhus Universitets bestyrelse 14. juni nævnte år.

32.

Brev til Victor Albeck 22/12 1926 i dennes privatarkiv.

33.

Omslaget "Bibliotekar Stensgård", Universitetshistorisk Udvalgs arkiv.

34.

Som svar på en skrivelse fra Stensgård til professor Arup om samme emne i 1946 og i øvrigt foranlediget af fremkomsten af professor Peter Skautrupps lille universitetshistorie fra samme år (*Danmarks nye Universitet. Et Overskue*) svarede Arup i et meget detaljeret brev af 27/9 1946 Stensgård at "det var tanken om en gradvis opbygning af det nye universitet, der var kernen i mit forslag." (Kopi af Arups brev sendt til Holst-Knudsen, i hvis arkiv ved Aarhus Universitet den befinder sig).

35.

Skrivelse af 19/1 1945, jfr. note 33.

36.

Stensgård er dog opført på en afstemningsliste (i Samvirkets arkiv) over navne, som Albeck udsendte til Samvirkets medlemmer sammen med indkaldelse til et møde senere på året.

37.

Fotokopi af Albecks brev i det i note 33 nævnte omslag.

38.

Emanuel Sejr: *Biblioteks- og kulturliv i Århus* , Århus 1977, s. 153-54.

39. Ibid.

40.

Brevet befinder sig i Victor Albecks privatarkiv, men er gengivet in extenso såvel i det i note 3 nævnte værk s. 138-39 som i Lykke op.cit. s. 147-48.

41.

I Victor Albecks privatarkiv.

42.

Slår man op i Århus-vejviseren for årene 1926-28 finder man under "Tychsen" en belsyningsarbejder, en blikkenslagermester, én hvis erhverv ikke nævnes - samt en café. Disse muligheder kan naturligvis udelukkes. Slår man derimod op i *Kraks blaa Bog* for de samme år, finder man der - som eneste repræsentant for pågældende navn - Georg Tychsen. Han var "Direktør for Aarhus Oliefabrik i Aarhus og for Oelwerke Teutonia, Harburg/Elbe" og - blandt meget andet - "Medlem af Bestyrelsen for Aarhus Handelsforening og af Industriraadet". Om denne Tychsen, der opgav sin adresse som "Kragelund Højbjerg ved Aarhus", forlyder intet om evt. formel uddannelse, men det er vel sandsynligt, at det er ham, Albeck har haft i tankerne med henblik på naturfagene, og Albeck *kan* da formodes i farten at have antaget, at G. Tychsen var ingeniøruddannet og derfor beherskede fysik og kemi, jfr. note 43. Når man imidlertid betænker den betydelige rolle - praktisk, økonomisk og moralsk - som Aarhus Oliefabriks direktør (Fr. Lausen og M.C. Holst) allerede på dét tidspunkt havde spillet i forbindelse med Universitets-Samvirkets virksomhed, og hvis man tillige tager i betragtning dén rolle, som senere direktør Th. Juncker kom til at spille ved oprettelsen af Aarhus Universitets tredje fakultet, kan direktør Tychsens adkomst til Albecks navneliste - forudsat det faktisk er ham - naturligvis også være forårsaget af en tanke hos Albeck om mulig økonomisk eller anden støtte til projektet via Tychsen. En sådan alternativ hypotese kan siges endog at forstærkes af "Tychsen"s placering næstøverst på navnelisten.

43.

Fysik og kemi hører som bekendt til det medicinske studiums begyndelsesgrundlag. Brevet ligger i Victor Albecks privatarkiv.

44. Jfr.

skrivelse af 12/12 1927 fra nævnte Studenterråd til Albeck. I Albecks privatarkiv.

45.

Med Arup som mellemmand havde Albeck i hvert fald nu forhørt sig om helt konkrete i Århus virkende personer vedr. faget fransk. Omtalte Larsen var rektor på Marselisborg Skole, og Olesen - "Sorte Ole" - var adjunkt ved Katedralskolen. Begge kom i øvrigt til at undervise ved Universitetsundervisningen som forholdsvis løst tilknyttede. Victor Albecks privatarkiv.

46.

Jfr. Universitets-Samvirkets mødeprotokol, Aarhus Universitet.

47.

Sneum op.cit. s. 57.

48.

Citat fra Universitetsbestyrelsens protokol, Aarhus Universitet.

49.

I Victor Albecks privatarkiv. - Om baggrunden: Foranlediget af et kritisk læserbrev fra pastor Eriksen, Tved, om karakteren af den igangværende undervisning for teologiske studerende havde Albeck i *Aarhus Stiftstidende* anvendt formuleringen "en Teologi-Undervisning efter det moderne Universitetsmanagements-Princip" om hebraisk-undervisningen i Århus. Debatten i *Stiftstidende*, hvortil også Lærerforeningens formand, Peter Skautrup, bidrog, startede 10. september 1932 og var endnu ikke tilendebragt, da Schmidt-Phiseldeck skrev til Albeck.

50.

Jfr. Universitetsbestyrelsens protokol vedr. møde 15/9 1928.

51.

Jfr. årsberetninger for Aarhus Universitet.

52.

I sit forsvarsskrift *THI KENDES FOR U-RET. Nogle Aktsstykker der belyser Dammen over Dr.phil. Viggo J. von Holstein-Rathlou*,

Århus 1949 (2. oplag) s. 17 anfører Holstein-Rathlou selv, at de løb til 1940, hvilket formentlig er korrekt, da universitetet næppe har ment at kunne være tjent med at lade de skandaleombruste forelæsninger fortsætte efter episoderne i november 1940 (jfr. note 53); på den anden side set meddeler han, at forelæsningerne startede i 1938, mens årsberetningerne her siger 1939 ...

53.

Min fremstilling "Aarhus Universitet under besættelsen", opr. foredrag i Det lærde Selskab 1995, er antaget til udgivelse i

et kommende nummer af *Århus Stifts Årbøger*.

54.

I Lærerforsamlingen fremkom der faktisk røster, som antydede, at der sagtens ville kunne findes "saglige" grunde til at

forbyde aftenforelæsninger efter mørklægningen.

55.

Holstein-Rathlou op.cit. s. 17.

56.

Sejr op.cit. s. 228 oplyser, at Schmidt-Phiseldeck forgæves søgte at opnå en doktorgrad med sine "historie-filosofiske

arbejder".

57.

En fortegnelse over de i Humanistisk Samfund afholdte foredrag 1933-1958 er givet i den af Humanistisk Samfund i 1959 udgivne jubilæumspublikation *Humanister i Jylland* (redigeret af Gustav Albeck et al.) Fra årene, hvor Schmidt-Phiseldeck var sekretær i Samfundet, foreligger udmærkede resumeer af foredragene i forhandlingsprotokollen, der sammen med store dele af Samfundets arkiv i øvrigt er tilgået Universitetshistorisk Udvalg ved Aarhus Universitet.

58.

Ved ministeriel skrivelse af 6. september 1934 fastlagdes "Bestemmelser angaaende Forholdet mellem Statsbiblioteket i Aarhus og Aarhus Universitet" - disse er gengivet i Emanuel Sejr:

Statsbiblioteket i Aarhus. Meddelelser om Virksomheden 1927-1939, Århus 1940, s. 29 ff. Om Statsbibliotekets historie findes i øvrigt flere udmærkede fremstillinger; seneste mere omfattende er Ejgil Søholm og Karl V. Thomsen (red.): *Fra Bispetofte til Bjerget. Statsbiblioteket 1902-77*, Århus 1977.